

Kerttu Palginõmm, Madis Maasing

Keskaeg

Ajaloo õpik 7. klassile

III osa

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust põhikooli riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministeeriumi poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Kerttu Palginõmm, Madis Maasing

Ajaloo õpik 7. klassile
Keskaeg
II osa

Retsenseerinud Linda Kaljundi, Ülle Luisk
Toimetanud Triin Pukk, Tarvo Siilaberg (kordustrükk 2025)
Kujundanud Peeter Laurits, Heisi Väljak (kordustrükk 2025)
Keeletoimetaja Silvia Sokk
Korrektuur Piret Pöldver, Killu Mei (kordustrükk 2025)
Küsimused koostanud Kerttu Palginõmm, Madis Maasing, Triin Pukk

Täname: Niguliste Muuseum, Tartu Linnamuuseum, Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakond, Eesti Ajaloomuuseum, Pärnu Muuseum, Tallinna Linnamuuseum, Tallinna Linnaarhiiv, Eesti Filmi Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, Järvamaa Muuseum, Muinsuskaitseamet, Rahvusarhiiv

Kirjastus on püüdnud ühendust saada kõigi illustratsioonide autorite või nende volitatud esindajatega. Palume neil, kellega pole ühendust saanud, pöörduda kirjastuse Maurus poole.

ISBN 978-9916-738-71-9
Esmatrükk 2017. Parandatud juurdetrükk 2021. Kordustrükk 2025

Tartu mnt 74, Tallinn 10144, telefon 59 196 117
www.kirjastusmaurus.ee, tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.



Pour ce que iadis souloit on mettre
en escart les hommes cheualeries q̄
les princes et les conquereurs souloient
faire aultre que on treuve es anciens
hystoires voulons nous cy faire ma-
cion de l'empire que gader de la
salle et belincourt cheualiers nez du royaume de france
lun poitevin du pais de touar loys l'autre normit du pais de norm

Sisukord

1. Eesti muinasaja lõpul	8	
Muinas-Eesti ülikud		8
Talupojad, kaupmehed ja käsitöölised		9
Sepatöö		11
2. Muinas-Eesti haldusjaotus, usk ja naabrid	12	
Maakonnad, kihelkonnad ja linnused		12
Muinasusund		14
Kukruse memm ehk Kukruse emand		16
Muinaseestlaste naabrid		16
AVASTA Ristiusu levik muinasaegses eestis		18
3. Ristisõdade ajastu	20	
Esimene ristisõda (1095–1099)		20
Teine (1147–1149) ja kolmas ristisõda (1189–1192)		22
Hilisemad ristisõjad		23
Laste ristisõda		24
Kristuse haud Jeruusalemmas		25
4. Ristisõdade algus Liivimaal	26	
Keskaegne Liivimaa ja liivlased		26
Ristisõdade iseloom Liivimaal		27
Ristisõja kandumine Liivimaale		28
Ida-Euroopa ja Skandinaavia ristiusustamine		29
Henriku Liivimaa kroonika ajalooallikana		31
5. Ristisõda Liivimaal	32	
Eestimaa ja Liivimaa esimesed piiskopid		32
Esimesed piiskopid Liivimaal		33
Taanlaste roll Liivimaa ristisõjas ja Riia linna rajamine		34
Mõõgavendade ordu rajamine		35
Sõjad Eestimaal		36
Lahingutegevuse laienemine		37
6. Ristisõja tulemused Liivimaal	38	
IV Lateraani kirikukogu Roomas		38
Sõjategevuse jätkumine Liivimaal		39
Taanlaste roll Eestimaa allutamises		40
Mis muutus Liivimaal?		41
Uued õigused, piirangud ja kohustused		42
Jüriöö ülestõus		43

7. Ristisõda Liivimaal: pilt ajaloos, ajalugu pildis	44
Maydelli ajaloopiltide album	44
Maydelli jaoks olulised sõnumid	45
Lugu Theoderichi ohverdamisest ebajumalatele	45
Lugu lahingust saarlastest mereröövlitega	47
Lugu Riia linna näitemängust	48
Pildid kui ajalooallikad	49
8. Saksa ordu Liivimaa haru	50
Rüütliordu ülesehitus ja liikmed	50
Saksa ordu valdused Eestimaal	52
Liivimaa orduterritooriumi ja linnuse valitsemine	53
Ordulinnus	55
Rüütelvenna elu konvendis	57
AVASTA Saaremaa – põnevaim paik keskajaga kohtumiseks	58
9. Keskaja Liivimaa mõisnikud ja mõisad	60
Liivimaa mõisad	60
Mõisatöölised ja talupojad	62
Aadel Liivimaal	62
Aadlikultuur Liivimaal	63
Tallinlane Euroopa õukondades	65
10. Talupoeg Liivimaal: tema elu ja vaimuilm	66
Talupojaelu Liivimaal	66
Talupojaelu külas	67
Talupoja kohustused mõisniku ees	69
Talupoja vaimuilm	69
Talurahva rõivastus	70
Keskaja kirikud talurahva tikandite eeskujuna	71
11. Keskaja Liivimaa linnad. Hansalinna kodanikud	72
Liivimaa linnade asukoht ja linnaplaan	73
Linnaelanikud ja nende rahvus	75
Keeled Liivimaal	76
Linnaelanike aastaring	77
Eesti vanim teadaolev kirikukell	77
AVASTA Hansalinn Uus-Pärnu varauusajal	78
12. Keskaja kaupmehe elu ja kombat Liivimaal	80
<i>Pecunia non olet.</i> Raha ei haise	80
Kaupmehed ja kaupmehesellid	81
Papagoilaskmine	83
Kaupmehed linna kaitsmas	84

13. Käsitöoline Liivimaal. Inimkätega tehtud maailm	86
Käsitöölised Liivimaa linnades	86
Rätsepad ja kingsepad	87
Pagarid ja lihunikud	88
Müürsepad, kivi- ja kujuraidurid	89
Puusepad ja tiserid	90
Tallinna vanim tsunftipõhikiri (1363–1374?). Rätsepate ameti skraa (väljavõte)	91
14. Keskaja Liivimaa kirikud – tornid silmapiiril	92
Kloostrid Liivimaal	92
Linnakirikud Liivimaal	94
Maakirikud Liivimaal	95
Kümme käsku	97
Meieisapalve	97
15. Reformatsioon	98
Reformatsiooni eelkäijad	98
Reformatsiooni algus	100
Luterluse peaseisukohad ja Augsburgi usutunnistus	101
Luterluse levik Saksamaal	102
Reformatsiooni levik väljaspool Saksamaad	103
16. Vastureformatsioon ja ususõjad	104
Trento kirikukogu	104
Jesuiidid	105
Katoliikluse vastupealetung ja ususõjad	107
Ususõjad Prantsusmaal ja Pärtliöö	109
Reformatsiooni tagajärjed	110
17. Reformatsioon ja vastureformatsioon Eestis	112
Reformatsiooni algus Liivimaa linnades	112
Radikaalsed usuliikumised ja Melchior Hoffman	114
Reformatsiooni levik väljaspool linnu	115
Vastureformatsioon Lõuna-Eestis	116
Reformatsiooni tagajärjed	117
AVASTA Uus-Pärnu bürgermeister Johann van Lynthem (1523–1548)	118
18. Vene-Liivimaa sõda ja keskaegse Liivimaa lõpp	120
Liivimaa naabrid enne Vene-Liivimaa sõda	120
Wolter von Plettenberg	122
Sõja algus ning keskaegse Liivimaa lõpp	122
Russowi ja Renneri kroonikad	124
Sündmused Paides 1558. aasta suvel	125
19. Sõdade jätk. Eesti minek Rootsi võimu alla	126
Eesti ala nelja valitseja võimu all	126
Sõjad Liivimaal kuni 17. sajandi I pooleni	127

Sõdade tagajärjed	130
20. Renessansiaja inimene ja tema perekond	132
Renessansiajastu mõiste	132
Renessansiajastu inimene	133
Renessansiaja Itaalia perekond	134
Armastus Itaalias renessansiajal	136
21. Humanism – tänapäeva inimesekeskse mõtlemise algus	138
Humanismi iseloomustus	138
Humanistid	139
Tark naine	140
Utoopia	140
Humanismi tähtsus tänapäeva jaoks	141
22. Renessansiajastu kunstisaavutused	142
Renessansiaja kunst	142
Renessansskunsti uuendused	144
Michelangelo	145
Leonardo da Vinci	145
23. Renessansiajastu teadus – leiutised ja saavutused	148
Täppisteaduste väärtustamine renessansiaja õpetlaste poolt	148
Renessansiaja inimese huvi alkeemia vastu	149
Maailmapildi muutumine renessansiaja inimese jaoks	150
Leonardo da Vinci kui teadlane ja insener	152
AVASTA Tallinlase elamu varauusajal	154
24. Maailm avardub: Marco Polost Christoph Kolumbuseni	156
Varasemate meresõitjate roll maailma mõotmisel. Marco Polo (1254–1324)	156
Christoph Kolumbus	157
Christoph Kolumbus jõuab Ameerikasse	159
Ludwig von Maydell, „Bremeni kaupmeeste esimene maabumine“, 1156	160
Uued toiduained	161
25. Koloniaalvallutuse algus: kuidas leida lühim tee Indiasse?	162
Kuidas jõuda kõige paremini Indiasse?	162
Elevandiluu	163
Orjakaubandus	164
Reis ümber maailma	165
Jaan Kross, „Maailma avastamine“	166
26. Koloniaalvallutus jätkub: asteekide ja inkade alistuv maailm	168
Asteekide impeeriumi koloniseerimine konkistadooride poolt	168
Tenochtitláni linn	170
Peruu	171
Koloniaalimpeeriumid ja nendega kaasnevad probleemid	172

1. Eesti muinasaja lõpul



Mitu õpiku esimeses osas on öeldud, peetakse Eesti keskaja alguseks 13. sajandit, mitte 5. sajandit nagu Lääne-Euroopas. Seni kestis esiaeg ehk **muinasaeg**, mis algas esimeste inimeste jõudmisega Eesti alale umbes 11 000 aastat tagasi. Üle 10 000 aasta kestnud muinasaeg jagunes **kivi-, pronksi- ja rauaajaks**. Muinasaja viimast järku nimetatakse **hilisrauaajaks**, mis algas 11. sajandi keskpaigas ning kestis kuni ajani, mil Saksa ja Taani ristisõdijad Eesti ala vallutasid. Sel ajal levisid siin katoliku usk ning Lääne-Euroopa (peamiselt saksa) kultuur ja poliitiline korraldus.

Muinaseestlased ei kasutanud kirja ning üsna vähe on ka mujalt pärinevaid kirjalikke tekste, mis Eestist räägivad. Viimastest kõige olulisem on Eesti vallutamist ja siinse elanikkonna ristimist kirjeldav preester Henriku Liivimaa kroonika 13. sajandi algusest. Enamiku infost muinasaegse Eesti kohta saab aga arheoloogiliste väljakaevamistega, mille abil uuritakse mitte ainult muinaslinnuseid, asulaid ja kalmistuid, vaid näiteks ka põlde, teid ja kunagisi pühapaiku.

Muinas-Eesti ülikud



Tõenäoliselt oli enamik muinasaja lõpu Eesti elanikest vabad põlluharijad, ent leidis nii teistest paremini elavaid ülikuid kui ka oma isanda omandiks olevaid orje. Neist ühiskonnagrupidest on kõige rohkem teavet ülikute kohta, keda on korduvalt maininud kroonik Henrik, kes nimetas neid vane-

mateks, paremateks ja rikasteks. Lisaks võidi olulisemaid ülikuid kutsuda kuningateks (nagu Skandinaaviaski, vt I osa, ptk 21), kuid kõige tihemini nimetavad tänapäeva ajaloolased neid vanemateks. Nende kohta leidub ka võrreldes teistega rohkem arheoloogilist teavet. Ülikud elasid kas **suurtaludes**, mis võisid seista küladest eraldi, või **linnustes**.

Kuidas muinasaegses Eestis valitsemine toimus, pole päris selge. Kroonik Henriku järgi oli ühes linnuses tavaliselt mitu vanemat ning ka suhtluses naabritega ja lepingute sõlmimisel osales mitu ülikut korraga. Seetõttu on oletatud, et ühte piirkonda võis valitseda pigem ülikuperekond tervikuna, mitte üks vanem. On ka arvatud, et oluline sõna oli öelda mitte ainult perekonna meesliikmetel, vaid ka naistel – arvatavasti oli muinasaegses Eestis naise ühiskondlik seisund parem kui suuremas osas Euroopas.

1. Miks on rohkem teavet just ülikute kohta?
2. Kuidas võidi valitseda Eesti alasid muinasajal?

Talupojad, kaupmehed ja käsitöölised




õlluharimine algas Eesti alal juba kiviajal (u 4000 eKr) ning sai enamiku elanike peamiseks tegevusalaks pronksiajal (II–I aastatuhandel eKr). Muinasaja lõpus oli Eestis peamiselt levinud künnipõllundus*, Lõuna-Eestis aga oli veel muinasaja lõpus säilinud põllunduse varasem vorm, **alepõllundus**: osa põllumaast lasti võssa kasvada ning mõne aasta pärast põletati võsa tuha



Lõhavere linnamägi, kus asus linnus, mis arvatavasti kuulus Muinas-Eesti ülikule Lembitule

künnipõllundus – põlluharimisviis, kus maad küntakse adraga

Käku sepikoda Saaremaal oli kasutusel 14.–17. sajandini. Arheoloogid on leidnud sealt näiteks nugasid, vikateid, sirpe, ehitus- ja kabjanaelu ning raudkatelde tükke. Fotol Käku sepikoja kaevamistel leitud lukk 

2016. aastal korraldati Salme vallas Saaremaal viikingite turg. Fotol viikingilaeva rekonstruktsioon, millega ürituse külastajad said sõita



saamiseks, millega väetati samasse rajatud põldu. Teraviljadest kasvatati otra ja nisu, 11. sajandil hakati kasvatama talirukist. Peale põlluharimise tegeldi ka karjakasvatusega, kariloomadelt saadi nii liha, piima kui ka villa. Peamiselt peeti veiseid, lambaid, kitsi, sigu ja hobuseid. Muinasaja lõpus söödi ka hobuseliha, kuid peamiselt kasutati hobust ratsuna ja üha enam ka künniloomana, ehkki peamine künniloom oli siiski härg.

Talupoegade seas oli nii rikkamaid kui ka vaesemaid inimesi ning ka neid, kellel oli maad kas väga vähe või üldsegi mitte. Maapuudus kimbutas eriti saarlasi, kuna Saaremaa pind on väga kivine ja kogu põllunduseks sobiv maa oli juba 10. sajandiks üles haritud. Need, kellele maad ei jätkunud, teenisid sulaste ja teenijatena või astusid skandinaavlaste kombel kaaskondlasena üliku teenistusse. Saarlaste ülikud võtsid tihti ette mereretki ning muinasaja saarlaseid nimetatakse seetõttu koos kuralaste ja mõne teise Läänemere idakalda rahvaga ka idaviikingeiks. Saarlased ja põhjaeestlased suhtlesid ka aktiivselt skandinaavlastega, kelle kaubatee läks mööda Eesti rannikust, ning kasutasid viikingilaevadega sarnaseid meresõidukeid.

Kaubitsemisele ja käsitööle pühendunud inimesed elasid tihti suuremate linnuste või sadamakohtade juurde kujunenud kaubaasulates. Muinasaja lõpus olid eestlastest kõige aktiivsemateks kauplejateks saarlased, kuid enamik kaugkaubandusest, mis Eestit läbis, oli välismaalaste käes, kellest aktiivseimad olid Saksa kaupmehed.

Olulisim käsitöeline Eestis oli sepp, kes töötles ka kohalikust soomaagist sulatatud rauda. Soomaagi sulatamine oli Põhja- ja Lääne-Eestis ning eriti Põhja-Saaremaal niivõrd ulatuslik, et seda jätkus nii oma tarbeks kui ka väljapoole, eelkõige Rootsi ja Soome müümiseks. Sooraua tootmine, töötlemine ja selle müük jätkus ka keskaja alguses kuni 14. sajandini.

Eesti ühiskonnas oli sarnaselt Skandinaaviaga ka orje, kes võisid olla

nii sõjavangid, mujalt sisse ostetud orjad kui ka kohalikud, kes olid mingil põhjusel oma isandast isiklikku sõltuvusse langenud.

1. Selgita, miks asendus alepõllundus künnipõllundusega.
2. Mida kasvatati põldudel?
3. Kes olid peamised koduloomad?
4. Kirjelda eesti ühiskonda muinasajal.



Sepatöö

Soomaagist raua sulatamine algas Eestis I aastatuhande alguses, kõige rohkem toodeti seda aga 12.–14. sajandini. Muinaseestlased kasutasid savist sulatusahje, mis tuli pärast kasutamist purustada, et maagist sulatatud raud kätte saada. Kõige rohkem on ahjujäänuseid ning rauasulatuse jääki, šlakki ehk räbu, leitud Põhja-Saaremaalt Mustjala lähedalt Tuiust. Seal asuvad ka Rauasaatmemäed, mis on oma nime saanud just selle järgi, et sinna kuhjati rauasulatamise jääke.

Rauatootmise kõrval arenes ka sepatöö, mis jõudis muinasaja lõpuks kõrgele tasemele: valmistati nii põllutööriistu ja tarbeesemeid (atrasid, vikateid jne) kui ka relvi. Sealjuures olid muinasaegsed sepatööriistad suhteliselt sarnased veel üsna hiljuti kasutatutega ning ka tehnoloogia muutus sajandite jooksul põhiosas vähe. Sepal oli Muinas-Eesti ühiskonnas arvatavasti tähtis koht. Sellele viitavad Ida-Eestist Raatverest leitud kaks mehe matust 11. sajandist, kuhu oli lisatud rikkalikult hauapanuseid, kaasa arvatud sepahaamreid ning teisi tööriistu.

Muinsaegse sepatöö hea kvaliteet jätkus vähemalt Saaremaal veel ka kesk- ja uusajal, 14.–17. sajandini Käkus. Seal olnud sepikoja asemelt on saadud palju leide, nii tavapäraseid põllumajandus- ja majapidamisriistu kui ka eripärasemaid esemeid, nagu väikesed luust esemed, Liivimaa sõja aegne tatarlaste vibunooleots ning varauusaegse püstoli ratasluuk. Seetõttu võib arvata, et sepp töötas nii külarahva kui ka jõukamate inimeste, mõisnike heaks.

5. Kirjelda, kuidas saadi rauda.
6. Loetle, mis ülesanded olid sepal.